

Kedves Ella Asszony! Kedves Tanár Úr!

Hálásan köszönöm a nagy színházi élményt, melyhez a „Széchenyi” főpróbájának jegyével jutottam. Láttam a darabot már 1957-ben is, az utolsó előadásán, meglepetés volt számomra, hogy most még jobban tetszett; bizonyára unalmas leszek, de nem állom meg, hogy ide ne írjam, miért.

Szerintem Bessenyei játéka jelentősen felülmúlja Timárét. Tudok róla, hogy milyen nagy szerepe volt Timárnak a Németh László-drámák tolmácsolásban; sajnós, nem láthattam már egyet sem a régiek közül. Színészi nagyságát néha megéreztem; Othello, Hosszú út, Ügynök halála – de, természetesen, nem tudom áttekinteni mekkora jelentősége volt színházi kultúránkban. Széchenyi alakítása kissé elmosódott bennem; messzi is ültem, játékának sok részlete elkerülhette a figyelmemet; ennyi fenntartással is úgy hiszem, hogy ez egyszer ő volt a kisebb.

Az „excentrikus modorú gróf”, akit Bessenyei belépőjétől kezdve belénk szuggerál, nyilván az életben is ilyen volt. Blackwell angol ügyvivő, akit apám mindig a korszak egyik legfontosabb tanújának tartott, hasonlóan festette le fellépését, emberekhez való közeledését emlékirataiban; más kortársi feljegyzések is ilyenek írnak. Bessenyei, hogy közel hozza, sok tekintetben mintául vette a félmúlt tekintélyes, nagyeszű, különöc öregurainak gesztusait, hanghordozását; homályos gyerekkori emlékeim szerint ilyenféle volt Nagy Emil igazságügyminiszter és Hegedűs Lóránd is. Ezzel hidat vert a történelem és a mai közönség emlékezete közé.

Minden különös elmélkedés nélkül is világos, hogy ez a Bessenyei-féle felfogás mennyivel igazabb, elevenebb és eredetibb az első részben; jobban illik a táblabíró kétségben-tartásánál a Blick-kérdésben, sokkal jobb a besúgónak vélt ápolóra való támadásban; a néző számára valami különös fűszere van, ilyen közel még nem hozták hozzá egyik „bebalzsamozott” alakunkat sem. Az egész felfogás problémája a kezelőorvossal szembeni kitérésnél kezdődik; Timárál tisztító volt és felemelő, amint visszautasította a lelketlen gyógyítási módot, elutasította a színész- és maszk-teóriát, büszkén vallotta önzetlenségét. Bessenyei itt meg-megtöri a lendületét; tartja excentrikus gesztusait, néha még furcsa mosolyt is ültet az arcára. A régi előadás ismerője kicsit csalódik; csak az egész áttekintése után jön rá, hogy így kell csinálni. Függetlenül attól, hogy a valóságban esetleg Széchenyinek csakugyan lehettek olyan pillanatai, amikor felháborodottan utasította volna vissza a szerepjátszás vádját. Mert a drámai egység szempontjából: Timár hamis katarzist /ha nem használom rosszkor ezt a fogalmat/ ad. Hiszen Tanár Úr Széchenyi-elméletének és az egész dráma felfogásának központi kérdése a szerepjátszás kérdése és tudjuk, hogy a válasz: igen, Széchenyi byroni romantikus hős-szerepének kifutási teréül választotta a hazáját – talán pongyolán fejezem ki, de erre még visszatérnék. Amit Bessenyei elhagy a kitérés erejében, bőven visszatérül a Goldmark doktorral való utolsó találkozásánál: mikor a doktort faggatja és kétes mosolyával, bujkáló mellékmondataiban vissza-visszaugrik a vádra: „na igen, ön szerint ez csak maszk, szerep, de még ha úgy is van...”. A dráma Széchenyijének lelkiismeret nem emésztheti meg a vádat, az utolsó pillanatig kell viaskodnia vele.

Timár itt /Goldmark-kal való utolsó párbeszédénél/ jóságos bölcs volt. Bessenyei nem. Pl. ezt a mondatot „ön, aki okos és önző – ennél fogva sokat szenved” Bessenyei hangsúlya úgy dobálta föl- és alá, hogy nem is lehetett rögtön felfogni az értelmét. És a mű szelleme itt is őt igazolja; nem a lehiggadt bölcs áll itt előttünk, hanem a menekülő vad, ide-oda kapkodva gondolatai közt – a tisztult, lehiggadt hangulat, amit Timár vitt annakidején a színpadra, jóleső tévedés volt.

Lonovics érsekkal való viaskodásában Bessenyei megejtő volt és szívszorogató. Öngyilkossága előtti vergődése pedig különös hatással megrázó.

Itt ugranék vissza a szerepjátás- és maszk-elméletre. Nem tudom, Tanár Úrhoz mennyire érkezik el a mai fiatalság felfogása az emberekről; tény, hogy hajlamosak automatikusan egy uniformizált szintre lehúzni minden nagyságot, bizonyos mechanikus lélektanozgatással. Pl. „X. Y. hős volt.” – Igaz – feleli a mai ember – sohasem bírta ki, hogy ne beszéljenek róla. – „Z. kiáll valakiért” – Na igen, nem szereti, ha nem ő dönt valakiról. És így tovább. A mai ember ezáltal lassan elveszíti az arányérképét és szükségszerűen erősíti az ilyen gondolatmenetekkel a szomorú tényt, hogy uniformizálódik.

Bessenyei játéka hozzájárul ahhoz, hogy a dráma megfordítsa a mai ember gondolatmenetét: Széchenyi volt ? mindegy, én ismerem a lelki indokait, hogy miért lett azzá. – A dráma viszont ezt szuggeralja: ismerjük a lélektani indokait? Mindegy, hiszen Széchenyi volt.

Excentrikus öregúr, aki szenved előttünk három órán keresztül. A néző tudatának felszínére néha feljut, hogy nagyon nagy ember volt, akinek legtöbbet köszönhetünk, és ilyenkor érezzük át igazán a fájdalmát. Hogy környezete fölé nő, hogy gondolatait senki nem éri utol, hogy segíteni nem tud rajta senki – mindez elég jelzője a nagyságnak és Bessenyei csak helyenként támogatja ezt alá: hatalmas homlokával vagy örvénylő szemével, a végső, gondolatébresztő hatáshoz ennyi kell csak.

Az együttes egyébként is kiválóan vitte a darabot. Legfeljebb Balázs Samuról jegyezném meg, amit Tanár Úr annakidején Dénes Györgyről írt: harcolt a személyét körülengő komikum ellen. Le is küzdötte: ízléssel vitte a szerepet és különben is Bessenyei uralkodott a színpadon, de szerintem bármelyik más színésznek kevesebb erőfeszítésébe került volna vinni ezt a szerepet, mint neki. [A mondat végét Feri zárójelbe tette – nem csoda, mert félreérthető; a levél írója vagy elírta, vagy Balázs Samura értette, azaz a hosszú körmondat elejére és nem Bessenyeire, azaz a betoldott mondatra.]

Be is zárom leveletem, bár a végtelenségig tudnék bölcsekedni Tanár Úr gondolatrendszeréről, amely végeredményben a mai fiatalság gondolatrendszerét cáfolja és túlmutat rajta; de máris nagyon hosszadalmas voltam és restellem, hogy a kedvesség ellenében ekkora tömeg fecsegéssel terhelem Tanár Urat.

Remélem, hamarosan újabb dráma élményének örvendhetünk. Bízom benne, hogy soraim mindkettőjüket jó egészségben találják.

Még egyszer hálás köszönettel.

Kézcsókkal és őszinte rajongással

H. Gazsi